

લાભશંકર જાદવજી ઠાકર ‘પુનર્વસુ’નો જન્મ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના સેડલા ગામે થયો હતો. તેમનો વ્યવસાય આયુર્વેદના વૈદ્ય તરીકેનો હતો. ‘વહી જતી પાછળ રમ્ય ઘોષા’, ‘માણસની વાત’, ‘ભૂમ કાગળમાં કોરા’, ‘મારા નામને દરવાજે’, ‘લઘરો’, ‘ટેવ’, ‘રમત’, વગેરે તેમના મહત્વના કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘એક ઉંદર અને જદુનાથ’, ‘પીળું ગુલાબ અને હું’, તેમના મહત્વનાં નાટકો છે. ‘મરી જવાની મજા’, ‘બાથટબમાં માછલી’, તેમના મહત્વનાં એકાંકી સંગ્રહો છે. ‘મારી બા’ અને ‘બાપા વિશે’ મહત્વનાં નોંધપાત્ર ચરિત્રો છે. ‘અકસ્માત’, ‘કોણ ?’, ‘ચમક્યાલીસા’, ‘લીલાસાગર’, ‘કુહૂકુહૂ બોલે કોયલિયા’ તેમની પ્રયોગશીલ નવલકથાઓ છે. નિબંધ, બાળસાહિત્ય અને આયુર્વેદના લેખનમાં પણ તેમનું પ્રદાન છે. તેમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક એનાયત થયો હતો.

‘કુદરતી’ એકાંકી લાભશંકર ઠાકરના ‘મરી જવાની મજા’ એકાંકી સંગ્રહમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. એકાંકીનું મુખ્ય પાત્ર બાબુ અચાનક મૃત્યુ પામે છે ને સાંજે પાછો જીવતો થાય છે. ત્યારે આસપાસના સગા-સંબંધીઓને એના એક દિવસના સ્વર્ગગમનના અનુભવો કહે છે. સવારે પેશાબ કરવા જતાં અચાનક જ એનાથી એક કીડી બચાવવાનું પુણ્ય થઈ જાય છે. એથી બાબુ એક દિવસ સ્વર્ગમાં પસાર કરી હજી આયુષ્ય બાકી હોવાથી પૃથ્વીલોક પર પાછો આવે છે. આવીને બધાને સ્વર્ગમાં રહેતા દેવલા અને ઈન્દ્રરાજાની વાતો કરે છે.

એકાંકીમાં લેખકે કુદરતી રીતે (સહજ રીતે) થતા કામનો મહિમા વર્ણવ્યો છે. એ જ પુણ્યકાર્ય છે એ સૂચવ્યું છે. નાટકનો આ ધ્વનિ હળવાશથી, મર્માળી રીતે, નાટ્યાત્મક રીતે લેખકે પ્રગટ કર્યો છે.

પાત્રો : 1. હરિલાલ, 2. ચંદુ, 3. કૃપાશંકર, 4. કાશી, 5. બાબુ.

(ઠાઠડી પાસે બાબુના શરીરને ગોઠવતાં ગોઠવતાં હરિલાલ છળી મરે છે.)

હરિલાલ : એલા, ઊભા રો. ઊભા રો. સબૂર. આ બાબુડો તો જીવતો છે. આ જુઓ ઈની આંખનાં પોપચાં હલે.

ચંદુ : હરિકાકા ! આ ઈના હોઠ પણ ફફડે છે. જુઓ (મોટેથી) એલા, બાબુ જીવે છે. રોવાનું બંધ કરો...

(બહારથી સંભળાતો બૈરાંનો રોકકળનો અવાજ બંધ થાય છે. વિખરાયેલા વાળ અને સૂજેલી આંખોવાળા બાબુના પિતા કૃપાશંકર આવે છે.)

કૃપાશંકર : મારો બાબુ જીવે છે ? હે ભગવાન !

હરિલાલ : (બાબુની નાડી જુએ છે.) આ જુઓ, ઈની નાડીના ધબકારા હાલે !

(બાજુમાં પડેલી નાડાછડીનો કકડો બાબુના નાક પાસે રાખે છે.)

આ ઈના શ્વાસ હાલે.

(શ્વાસથી નાડાછડીનો છોડો આઘોપાછો થાય છે.)

કૃપાશંકર : (બાબુના માથા પર હાથ મૂકી કહે છે.) બાબુ બેટા ! આ બધું શું થઈ ગિયું !

ચંદુ : હવે રોવાનું બંધ કરો કુઆ. બધા શાંતિ રાખો. ઈનો જીવમાં જીવ આવી રહ્યો છે. કકળાટ કરશો તો એ મૂંઝાઈ જશે.

હરિલાલ : હા મોટા ભૈ, રોવાનું બંધ કરો. અને ચંદુ, જરા પંખો લાવ તો.

(ચંદુ ઊભો થઈ બારણા પાસે જઈ)

અરે કાશી ફઈ ! ક્યાં ગિયાં ! આપણો બાબુ તો જીવે છે.

પંખો લાવો ઝટ. ક્યાં ગિયાં ?

(કાશી પ્રવેશે છે. કાળાં કપડાં પહેર્યા છે.)

કાશી : શું કીધું ચંદુ ? બાબુ જીવે છે ? મારો દીકરો...

મારો દીકરો... મારો સાત ખોટનો બાબુડો...

ચંદુ : હવે રાડું નાખો મા ફઈ. કઉં છું પંખો લાવો ઝટ. જરા હવા નાખીએ તો ઈના જીવને શાંતિ વળે.
(કાશી પંખો શોધીને, પાસે જઈને બાબુને હવા નાખે છે અને હરખનાં આંસુ લૂછે છે.)

હરિલાલ : (પંખો લઈને) તમે હવે આઘા બેહો અને ચંદુ ! મોટા ભૈ ! આને હવે અંઈથી ઉપાડી ખાટલામાં સુવાડો. હાલો.
(ઠાઠડી પરથી ઊંચકીને બાબુને ખાટલામાં સૂવડાવે છે. હરિલાલ પંખો નાખે છે. ઠાઠડી વગેરે વસ્તુઓ બતાવીને.)
એલા, આ બધો ડામચિયો બાર કાઢો. ઘરમાં બધાં એક નંબરના મૂરખ ભેગા થિયાં છો. માણહ મરેલો છે કે જીવતો છે ઈનું પણ કંઈ ભાન નથી.
(ચંદુ તથા બીજા ઠાઠડી, નાળિયેર વગેરે ત્યાંથી ખસેડે છે.)

કૃપાશંકર : લાવ નાખું હરિભાઈ, તું થાકી જઈશ. (પંખાને લેવા હાથ લંબાવે છે.)

હરિલાલ : તમે બેહો હવે છાનામાના. તમારામાં તે કંઈ અક્કલ છે ! ઈ તો સારું થિયું કે મારું ધ્યાન ગિયું. નઈ તો તમે બધા ભેગા થઈને આને ફૂંકી જ મારત ને ?

કૃપાશંકર : અરે, પણ પરસોત્તમ દાક્તરે તપાસ કરીને કીધું કે કાકા, ગંગાજળ લાવો. દાક્તરે જાતે જ બાબુના મોઢામાં ચમચી ભરીને રેડ્યું'તું. પૂછ તારી ભાભીને.

હરિલાલ : હવે ઈ પણ દાક્તરની વાત જવા દ્યો ને. ઓણ સાલ પેલો ચમન ચક્કી માંદો પડેલો. ઈ બિચારો નવેરીમાં મૂતરવા બેઠેલો. આ દાક્તરે આવતાંવેંત જ ઓસરીમાં ચમનનો ડોહો સૂતેલો તે ઈને ઈન્જેક્શન ફટકારી દીધું. ડોહો તો કંઈ રાડ્યું નાખે રાડ્યું !
(બધાં જરા જરા હસી પડે છે. બાબુ આંખ ખોલે છે.)

ચંદુ : અરે, બાબુએ આંખ ખોલી, બાબુ ! બાબુ !

કૃપાશંકર : બાબુ, દીકરા ! કેમ છે તને ?

કાશી : પાણી આલું ભઈ ?

હરિલાલ : હવે શાંતિ આપો.
(બાબુ ચકળવકળ આંખો ફેરવે છે. પછી બેઠો થવાનો યત્ન કરે છે.)
ઊભો રે, તને બેઠો કરું. (બધા બાબુને બેઠો કરે છે. કાશી પાછળ તકિયો મૂકી આપે છે.)

હરિલાલ : કેમ છે બાબુ તને ?

બાબુ : હરિકાકા !

હરિલાલ : હા બાબુ, હું હરિકાકા છું. કેમ છે તને ?

બાબુ : સારું છે હરિકાકા, પણ કેડમાં જરા જરા દુઃખે છે. આ જમીન પર પટકાણો ઈની પછડાટ વાગી ગઈ.

કૃપાશંકર : જમીન પર પટકાણો ?

કાશી : બઉ વાગ્યું છે ભઈ ? હળદર-મીઠું ગરમ કરીને લગાડી દઉં ?

બાબુ : ના બા, ઈની કંઈ જરૂર નથી. મટી જશે ઈ તો.

હરિલાલ : અરે, તું પટકાણો-ક્યાંથી ? તું તો અંઈ જ હતો. અમે તો તને...

કૃપાશંકર : તને જરા ઝોબો આવી ગયો'તો. અરે, કઉં છું જરા ગરમ મસાલો નાખીને બાબુ માટે ચા બનાવી લાવો ને.

બાબુ : હા બા, ચા બનાવી આલ. ટાઢાંબોળ વાદળાંને કારણે જરા શરદી થઈ ગઈ છે ને માથું પકડાયું છે.
(કાશી જાય છે.)

ચંદુ : વાદળાં ? શીનાં વાદળાં ? બાબુભૈ ! તું શીની વાતું કરે છે ?

બાબુ : આકાશનાં વાદળાં, ભીનાં ભીનાં ! ઈમાંથી દેવદૂતો પસાર થઈને મને અંઈ પાછો લાવ્યા.

હરિલાલ : દેવદૂતો ? બાબુ ! તારું ભમી તો નથી ગિયું ને ?

બાબુ : ભમી જ ગ્યું'તું. અરે, ઈ સ્વર્ગની કંઈ મોજ-મજા હતી.
આહાહા... હરિકાકા ! આપણું તો મગજ કામ નોં કરે.

ચંદુ : તે તું સ્વર્ગ જઈ આવ્યો બાબુભૈ ?

બાબુ : તંઈ !

હરિલાલ : જરા માંડીને વાત તો કર. સ્વર્ગ કેવું હોય છે બાબુ ?

બાબુ : અરે, શું વાત કરું હરિકાકા ! કંઈ છું ને કે આપણું મગજ કામ નોં કરે.

હરિલાલ : પણ તું ગિયો કેવી રીતે ?

બાબુ : આ જ સવારની વાત. નવેરીમાં પેશાબ કરીને ઘરમાં આવ્યો. ત્યાં અચાનક મને મૂંઝારો થિયો ને ઢબી પડ્યો. પછી તો રોતાં માબાપ વચ્ચેથી પાંખોવાળા બે દેવદૂતોએ મને ફૂલની જેમ ઊંચકી લીધો ને મંડ્યા આકાશમાં ઊડવા. હું તો ટગર ટગર ડાબા-જમણી દેવદૂતોની સામે જોયા કરું. મેં કીધું અરે ભાઈ, મને આમ આકાશમાં કઈ તરફ લઈ જાવ છો ? એક દેવદૂતે હસીને કીધું કે સ્વર્ગમાં. ટાઢાંબોળ વાદળાંમાંથી સરસર સરસર ઊંચે ને ઊંચે અમે ઊડતા'તા. મને બેચાર છીંકો આવી ગઈ. દેવદૂતોએ મારા હાથ બાવડામાંથી ઝાલેલા. માળું નાક લૂવું શી રીતે ?

કાશી : (યા લઈને આવે છે.) લે ભઈ, યા સૂંઠ નાખીને બનાવી છે. ગરમ ગરમ પી લે.
(બાબુ કપ લે છે. રકાબીમાં યા કાઢી જરા ફૂંક મારી બે ઘૂંટડા ભરે છે.)

ચંદુ : પછી શું થિયું બાબુભૈ ?

બાબુ : હા, આપણે ક્યાં સુધી આવ્યા'તા ?

કૃપાશંકર : છીંક આવી.

કાશી : છીંક આવી ? ગરમ ગરમ યા પી લે ઝટપટ શરદી મટી જશે.

કૃપાશંકર : અરે આ અતારની વાત નથી. આ તો સ્વર્ગની વાત છે.

કાશી : સ્વર્ગની ?

ચંદુ : તો પછી ? કાશી ફઈ, તમે બેહો. આ આપણો બાબુભૈ તો સ્વર્ગમાં જઈ આવ્યો, દેવદૂતોની હંગાથે. તમે સાંભળો. હા, તો પછી-બાબુભૈ !

બાબુ : હાં, તો વાદળાંની ઠંડકથી મને છીંકો આવી. મારા હાથ તો છૂટા નોતા. નાક લૂવું કેવી રીતે ? હરિકાકા ! હજી આવું વિચારું છું ત્યાં તો ફટ કરતી ને એક અપસરા ઊડતીકને આવી પોંચી અને ઈના રેશમી લૂગડાથી મારું નાક લૂછ્યું. હું તો મૂંઝાઈ ગિયો. અને જ્યારે એના મોઢા સામું જોયું ત્યારે તો ડિંગ જ થઈ ગિયો. ચંદુભાઈ ! ખબર છે ઈ કોણ હતું ? અરે, ઈ તો આપણો દેવલો હતો.

ચંદુ : દેવલો ?

બાબુ : હા દેવલો. ઓલો ખારાગોઢાના મેળામાં બૈરીનાં કપડાં પે'રી, પટિયાં પાડી નાચતો નો'તો ? ઈ... ચોથી ચોપડીમાં મારા ભેગો ભણતો'તો.

ચંદુ : હા... હા... દેવલો. પેલો નરસીનો છોકરો.

હરિલાલ : નરસીનો છોકરો તો બે વરહ પેલા મરી ગ્યો તો ?

કૃપાશંકર : ઈને એરુ આભડ્યો'તો...

બાબુ : હા... હા ઈ જ દેવલો. સ્વર્ગમાં અપસરા થિયો છે. મેં કીધું દેવલા ! તું અંઈ ક્યાંથી ? તો કે, કે તમારું નાક લૂવા આઈ છું બાબુભૈ. મારું નામ હવે દેવાંશી છે. સ્વર્ગમાં અપસરા છું.

હરિલાલ : અરે, મારો બેટો દેવલો ! કેવું પડે !

ચંદુ : પછી ?

બાબુ : પછી શું ? દેવલો-માળો રૂપ રૂપનો અંબાર લાગે હોં ચંદુભાઈ ! ઈ તો મારું નાક લૂછીને અંતરધાન થઈ ગ્યો. મને તો કંઈ એવો હરખ થાય ! પછી તો દેવદૂતોએ મને સ્વર્ગના બગીચામાં ઉતાર્યો. ભાતભાતનાં ઝાડ, વેલા, ફૂલ ! એક જુઓ ને બીજું ભૂલો. કંઈ પાણીના ફુવારા ઊંડે ને મધમઘાટ આવે. અરે, કંઈ મન ડોલી જાય આપણું તો. બગીચામાંથી ચાલતાં ચાલતાં અમે એક મોટા મહેલમાં દાખલ થયા. ઠાઠ દરબાર ભરાયેલો. સિંહાસન પર ઈન્દ્રરાજા બિરાજેલા. નાયગાન ચાલી રિયાં છે. પણ હું દાખલ થિયો કે તરત નાયગાન બંધ.

હરિલાલ : બંધ ? બંધ કેમ કરી દીધાં ?

બાબુ : તમે સાંભળો તો ખરા હરિકાકા.

ચંદુ : નાયગાન બંધ પછી ?

બાબુ : આપણને જોઈને ઈન્દ્રરાજા ફટ ઊભા થઈ ગયા. સામા પગલે હરખભેર આવ્યા. ‘આવો બાબુરાજ’ એમ કઈને બાથમાં લીધો. આંખમાં હરખનાં આંસુ આવી ગ્યાં.

ચંદુ : કોની આંખમાં બાબુ ?

બાબુ : અમારા બંનેની આંખમાં.

હરિલાલ : ઈન્દ્રરાજા રડી પડ્યા ?

બાબુ : હા, અમે બંને રોઈ પડ્યા. બસ એમ જ કુદરતી રડવું આવી ગ્યું. પછી તો મને એમની પાંહે સિંહાસન પર બેસાડ્યો અને આંખના ઈશારે ફરી તાકૂંધીનૂ ધીનૂ શરૂ થયાં.

ચંદુ : એ લોકો કેવાં ગાયન ગાય ?

બાબુ : આપણાં જેવા જ વળી. પણ એકદમ સુરીલાં ગાયન. ગાનારો તો પાછો આપણો દેવલો જ હતો ને. એણે કીયું ગાયન ગાયું’તું ખબર છે ? મારી વેણીમાં ચાર ચાર ફૂલ, અંબોડલે સોહે સોહામણી ઝૂલ. વાહ ! વાહ ! શું મીઠાશ અને હલક ! અને માળો દેવલો, ચંદુભાઈ ! એવો જ રૂપાળો લાગે. ખારાગોઢાના મેળામાં જેવો લાગતો’તો ને એવો જ. કપાળમાં નાની ટીલડી, આંખમાં આંજણ, હોઠ પર લાલી, પટિયાં પાડેલાં, આમ પાછળ લટકતા છેડાવાળો રેશમી સાડલો પે’રેલો. વાહ ! શું ઈની અદા, શું ઈના ઈશારા. બીજી બધી અપસરા ઈની પાંહે ઝાંખી લાગે.

હરિલાલ : ઈન્દ્રરાજાએ ખાલી નાયગાન જ દેખાડ્યાં કે ભોજન-બોજન...

બાબુ : જમ્યા વગર તો ઈન્દ્રરાજા જવા દે, શું વાત કરો છો હરિકાકા ? નાયગાન બંધ થયાં એટલે ઈન્દ્રરાજા કે, કે હાલો બાબુરાજ ! જમવા પધારો.

ચંદુ : તે ઈન્દ્રરાજા તને બાબુરાજ કઈને બોલાવે ?

બાબુ : તંઈ ? એ તો સ્વર્ગની એક રસમ કેવાય. તમે જાવ તો તમને ચંદુરાજ કહે. હરિકાકા જાય તો એમને હરિરાજ કહીને બોલાવે, એ રીતે મને બાબુરાજ.

કૃપાશંકર : જમવામાં શું રસોઈ હતી બાબુ ?

બાબુ : છૂટું ચૂરમું વળી. ઉપર ધાર ચોખ્ખા ઘીની અને પીરસનારો આપણો દેવલો, સમ દઈ દઈને ખવડાવે.

કૃપાશંકર : અરે, પણ ઈના હાથનું આપણા બામણથી ખવાય ?

બાબુ : ઈ ભેદભાવ સ્વર્ગમાં નોં હોય બાપા. અને દેવલો ઈ તો હું એને ઓળખતો એટલે કઉં છું. બાકી ઈનું નામ તો દેવાંશી હતું. સ્વર્ગમાં ઈનું કેટલું બધું માન ! ઈન્દ્રરાજાના ઈના ઉપર ચાર હાથ. દેવાંશી શું કે’શે ને શું કરશે. ઈ દેવાંશી આમ બીજા કોઈને તો જમાડે પણ નઈ.

હરિ : બાબુ જમવામાં ફરસાણ શું હતું ?

- બાબુ : અરે, હરિકાકા વાલ, ફર્સ્ટ ક્લાસ ! આપણા મણિયા કરજગના હાથની જ રસોઈ જોઈ લો. આ આંગણિયુંમાં હજી ઈની સોડમ આવે છે. (બે વખત આંગળીઓ સૂંઘે છે.) ઊડી ગઈ છે. ઈ સ્વર્ગલોકની સોડમ કંઈ અંઈ ધૂળલોકમાં આવે ?
- હરિલાલ : (નિઃશ્વાસ સાથે) મણિયા કરજગ જેવા અવલ નંબરના રસોયાય ગિયા અને ઈ ખાવાપીવાનાય ગિયા.
- કૃપાશંકર : ઉપર ધારનાં તો સપનાં રઈ ગ્યાં. બાકી આ ચંદુના દાદા ગુજરી ગિયા ત્યારે ઈની પાછળ ચોવીશ ગામની નાત થયેલી. શું ઘી ખાધાં છે ઈ વખતે ! ઓહો !
- હરિલાલ : ઘીની ક્યાં વાત કરો છો મોટા ભૈ. તેલ પણ ચાં મળે છે ખાવા.
- કાશી : તીંમાં તો મારો બાબુ રોજ કકળાટ કરે છે. મોર્ય સારી પઠે તેલવાળાં શાક ખાધેલાંને તે ખાણબાફણાં જેવાં શાક ચાંથી ભાવે ?
- બાબુ : આ એટલે તો મારે પાછા નો'તું આવવું, બા.
- ચંદુ : તો પછી પાછો કેમ આવ્યો બાબુભૈ ?
- બાબુ : આવરદા બાકી હશે બીજું શું. જમી લીધા પછી ઈન્દ્રરાજાએ બંગલા પાન એક પોતે ખાધું ને એક મને આપ્યું.
- ચંદુ : ઈન્દ્રરાજા પાન ખાય ?
- બાબુ : શું કામ નો ખાય ? ઈમને શી ખોટ છે ? હા, સાંભળ ચંદુભાઈ. પાન ખાઈને થોડી વાર અમે વાતું કરી, પછી ઈન્દ્રરાજાએ કીધું કે જાવ બાબુરાજ, દેવાંશી હારે થોડો આરામ કરો. પછી દેવદૂતો તમને મૂકી જશે. મેં કીધું કે ક્યાં મૂકી જશે ? તો કે, કે પૃથ્વીલોકમાં. મેં કીધું કે ત્યાં હવે કશ રિયો નથી. આપની મેરબાની હોય તો અંઈ જ કંઈ નાનુંમોટું કામ આલો. આ દેવો મારો નાનપણનો ભાઈબંધ છે. અમે સાથે ભણતા, સાથે રમતા, અમારાં દિલ-ઈન્દ્રરાજાએ હસીને કીધું કે મારાથી કશું અજાણ્યું નથી બાબુરાજ. આ દેવાંશીની મનોકામના પૂર્ણ કરવા તો તમને અંઈ મેમાનગતિએ તેડ્યા છે.
- ચંદુ : દેવાંશીની મનોકામના ?
- બાબુ : હા. એક વાર દેવાંશીનાં નાચગાનથી ઈન્દ્રરાજા પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ ગિયા. બોલ દેવાંશી ! જોઈએ તે માગી લે. દેવાંશીએ તો કીધું કે મારો બાળપણનો જિગરજાન દોસ્ત છે, બાબુ, ઈની બઉ યાદ આવે છે. ઈને તેડાવો, બસ.
- ચંદુ : આનું નામ દોસ્ત કે'વાય.
- બાબુ : દોસ્ત એટલે ? વિદાય વેળા અરધા આકાશ સુધી મૂકવા આવ્યો. આંખમાંથી આંસુ માંય નઈ. બથમાંથી છૂટો જ નોં થાય. મેં કીધું, હું જરૂરથી પાછો આવીશ દેવા, તું છાનો રે. પણ એ હીબકાં ભરીભરીને રોવા મંડી પડ્યો. મને તો ગળે ડૂમો જ બાઝી ગિયો. દેવદૂત જેવા દેવદૂતોની આંખો ભીની થઈ ગઈ. દેવદૂતોએ ફોસલાવીને છૂટો પાડ્યો. જતાં જતાં મારી સામે ટગર ટગર જોઈ રિયો. પછી દોડીને મારી પાંહે આવ્યો. બોલ્યો. બાબુ પૂન કરજે. જેથી ફરી મળી હકાય. હું તારી વાટ જોઈશ.
- કાશી : સાચું છે. પૂન કર્યા વિના કંઈ સ્વર્ગ જવાય ?
- કૃપાશંકર : આ આપણે આખો જનમારો સંસારમાં કીડાની જેમ જીવ્યા કરીએ છીએ. સ્વર્ગનાં સુખ આપણા ભાગમાં ચાંથી આવે ?
- હરિલાલ : અરે, પણ માળો દેવલો ઈને તે શાં પૂન કર્યા હશે કે સ્વર્ગ મળી ગિયું ? આ હું ચાલી વરહથી ગાયત્રીની ઉપાસના કરું છું. ત્રિકાલ સંધ્યા કરું છું. તાવમાં સસડતો હઉં તોય સ્નાન-સંધ્યા છોડ્યાં નથી. પૂછો મોટા ભૈને.
- કૃપાશંકર : મારાથી ક્યાં અજાણ્યું છે.
- કાશી : હરિભઈ ધરમ-કરમમાં પેલેથી જ કડક નીમવાળા.
- હરિલાલ : આ આટલું બધું પૂન કરીએ છીએ તોય...

બાબુ : ઈ ખરું હરિકાકા, પણ આ પૂનની વાત તો બીજી જ છે.

ચંદુ : એટલે ધરમ-કરમ એ પૂન્ય ના કે'વાય ?

બાબુ : કે'વાય એક રીતે જોઈએ તો. પણ હું કહું છું ઈ એક જુદી જ બાબત છે. આપણને તો ખબરેય નો પડે ને મોટું પૂન આપણા હાથે થઈ જાય.

ચંદુ : પણ ખબર પડ્યા વિના તો પૂન ચેવી રીતે થાય ?

બાબુ : તારે એ જ એક મોટો ભેદ છે ને. તમે પૂન કરો છો એવી ખબરે નો હોય ને પૂન થઈ જાય.

હરિલાલ : માળું કંઈ સમજાતું નથી.

બાબુ : જુઓ, તમને મારો જ દાખલો આપું. સ્વર્ગમાં ભોજન પછી આરામ કરતો'તો ત્યારે દેવલાએ મને ફોડ પાડીને વાત કરેલી. ઈન્દ્રરાજાએ દેવલાને વચન આપેલું કે એક વાર મને સ્વર્ગમાં લાવશે. પણ હવે સ્વર્ગમાં ઈમ ને ઈમ પૂન કર્યા વિના તો કોઈને કેવી રીતે લવાય ?

ચંદુ : સાચી વાત.

બાબુ : હવે વસ્તુ એમ બની ગઈ ચંદુભાઈ કે હું આજે સવારે નવેરીમાં પેશાબ કરવા ગિયો. પેશાબ કરતાં અચાનક મારું ધ્યાન ગિયું ને ચમકીને બે ડગ ખસી ગ્યો. બચારી એક કીડી પલળીને મરી જાત. હવે આ તો એક પૂન થતાં થઈ ગિયું ને કીડી બચી ગઈ.

કૃપાશંકર : ઈનોય બચારીનો જીવ છે ને !

બાબુ : આ પછી હું ઘરમાં આવ્યો. ખાટલામાં બેહવા જઉં છું ત્યાં ઢબી પડ્યો. (જરા અટકીને) દેવલાએ મને કીધું કે બાબુ, તારા હાથે આ જે પૂનનું કામ થતાં થઈ ગયું એને કારણે જ તું સ્વર્ગમાં એક દાડાનો લાવો લઈ શક્યો અને આપણી મળી શક્યા. માટે પૂન કરજે, પણ જોજે કરવા ખાતર નો કરીશ, એનો વિચાર નઈ કરવાનો. ઈમ જ થાવું જોઈએ, કુદરતી.

હરિલાલ : મારું બેટું આ તો ભારે અઘરું કે'વાય.

ચંદુ : પૂન આપણે કરવાનું નઈ.

કૃપાશંકર : ઈની મેળાયે થઈ જવું જોઈએ.

હરિલાલ : કુદરતી !

બાબુ : આ દેવલો કુદરતી ગાતો નાયતો, ઈમાં ઈને મજા પડતી. કુદરતી જ ઈને એવું હતું. ભણતો ત્યારેય શું ? ગાવાનો ઈને ભારે શોખ. પણ કુદરતી. આ ઈમાં ઈને સ્વર્ગનો મોભો મળી ગિયો.

હરિલાલ : એલા બાબુડા ! તું શી વાત કરેશ ? માણહ નાયગાન કરે ઈમાંય સ્વર્ગ મળી જાય ?

બાબુ : હા, પણ ઈ કુદરતી હોવું જોઈએ, હરિકાકા.

હરિલાલ : (ઊભો થાય છે.) આપણે તો આમાં કાંઈ નો હમજીએ. હું જઉં ત્યારે મોટા ભાઈ અને હવે બાબુને આરામ કરવા દો. (જતાં જતાં બબડે છે.) પૂન ઈમ ને ઈમ થાવું જોઈએ, કુદરતી. મારું વાલું ઈ તો કેવી રીતે થાય ?

ચંદુ : ચાલો, હું ઊપડું ફઈબા. બાબુભૈ ! આવજે.

બાબુ : હા, આવજે ચંદુભાઈ.

કૃપાશંકર : બાબુ, તું આરામ કર થાક્યોપાક્યો. (જાય છે.)

કાશી : હાલો, હું લાપસીનું આંધણ મૂકું. (જાય છે.)

બાબુ : (આંટા મારે છે. પછી કાને જનોઈ ચઢાવે છે.) પૂન કરવાનું પણ ઈનો વિચાર નઈ કરવાનો. થઈ જવું જોઈએ, કુદરતી.

(વિચારમાં ને વિચારમાં જાય છે.)
(‘લાભશંકરના આદર્શ એકાંકી’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી / શબ્દાર્થ

સબૂર ધીરજ, થોભો એ અર્થનો ઉચ્ચાર; અંતરધાન અદૃશ્ય; મોર્ય પૂર્વે, પહેલાં, આગળ; સોડમ સુગંધ; રસમ રીત, રિવાજ; આવરદા ઉમર, આયુષ્ય; નવેરી બે ઘરની પાછળના ભાગે છોડેલી જગ્યા; ઝોભો બેભાન થઈ જવું

વિરુદ્ધાર્થી

હર્ષ શોક; સુરીલું બેસૂરું; મીઠાશ કડવાશ; સ્વર્ગ નરક; પાપ પુણ્ય

તળપદા શબ્દો

ઓણ આ; ભૈ ભાઈ; બેહો બેસો; નીમ નિયમ; પૂણ પુણ્ય; રાડચું રાડો, બૂમો; બઉ બહુ; શીનાં શેના; પાંહે પાસે; તંઈ ત્યારે; થઈ ગિયું થઈ ગયું; એરુ આભડ્યો સાપ કરડવો

રૂઢિપ્રયોગો

ડિંગ થઈ જવું આશ્ચર્યચકિત થઈ જવું, આભા બની જવું; ગળે ડૂમો બાઝી જવો ગળગળા થઈ જવું

સ્વાધ્યાય

1. પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો :

(1) બાબુનો મિત્ર દેવલો સ્વર્ગમાં શું બની ગયો હતો ?

(A) ઇન્દ્રરાજા

(B) ગંધર્વ

(C) દેવાંશી અપ્સરા

(D) રસોયો

(2) “મારો બાળપણનો જિગરજાન દોસ્ત છે, બાબુ. ઈની બઉ યાદ આવે છે... ઈને તેડાવો...” આ વાક્ય કોણ બોલે છે ? કોને કહે છે ?

(A) બાબુ ઇન્દ્રરાજાને કહે છે.

(B) ઇન્દ્રરાજા ગંધર્વને કહે છે

(C) ઇન્દ્રરાજા બોલે છે અને દેવલાને કહે છે.

(D) દેવલો બોલે છે અને ઇન્દ્રરાજાને કહે છે.

(3) સ્વર્ગના નિયમ મુજબ કયું કાર્ય પુણ્ય ગણાય ?

(A) કડક નિયમવાળા ધરમ-કરમ

(B) કર્મકાંડ, સ્નાન-સંધ્યા

(C) કુદરતી રીતે, સહજતાથી થયેલું સદ્કાર્ય

(D) ઈરાદાપૂર્વક અને ગણતરીપૂર્વકનું કાર્ય

(4) બાબુનું કયું પુણ્યકર્મ તેને સ્વર્ગમાં લઈ ગયું ?

(A) પેશાબ કરતાં બે ડગ ખસીને એક કીડીને મરતાં બચાવી.

(B) ચાલીસ વર્ષથી ઉપાસના કરતો હતો

(C) કર્મકાંડ, સ્નાન-સંધ્યા

(D) ઈરાદાપૂર્વકનું પુણ્યકર્મ

2. નીચેના પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

(1) દેવલાએ બાબુ સાથેની દોસ્તીને કેવી રીતે નિભાવી તે તમારા શબ્દોમાં લખો.

3. નીચેના પ્રશ્નનો સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર લખો :

(1) બાબુના સ્વર્ગના અનુભવને તમારા શબ્દોમાં આલેખો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આ એકાંકી વર્ગમાં ભજવો.
- તમારા મિત્ર સાથે જોડીમાં બેસી અનાયાસે થયેલાં સત્કાર્યોના પ્રસંગોની આપ-લે કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- બોલીનો વિશેષ પ્રયોગ અહીં થયો છે, તેની નોંધ લો. જેમ કે...
 - ઈના હોઠ ફફડે છે. - હવે આઘા બેહો
 - રાડું નાખો મા. - ડોહો તો કંઈ રાડ્યું નાખે રાડ્યું !
 - સ્વર્ગમાં અપસરા થિયો છે.
- તળપદી ભાષાનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ અહીં થયો છે. ભાષાનું જાનપદી સ્વરૂપ કેટલાય તળપદા શબ્દોથી વ્યક્ત થયું છે જેમ કે -

ગિયા, તંઈ, રાડું, ઓણ સાલ, ડોહો, પટકાણો, ગિયો, લૂગડું, વરહ, અપસરા, ઈનું, મોર્ય, વાતું, આલો, તેડ્યા, પૂન, નવેરી, નઈ, હમજીએ, કે'વાય.
- અસરકારક રજૂઆત માટે કેટલાક શબ્દો અહીં બદલાઈને આવ્યા છે. આ શબ્દોની ફેરબદલીથી શો ફેર પડ્યો છે તે જુઓ.
 - હા, એ જ દેવલો સ્વર્ગમાં અપસરા થયો છે.
હા, ઈ જ દેવલો સ્વર્ગમાં અપસરા થિયો છે.
 - અહીં જ કંઈ નાનુંમોટું કામ આપો.
અંઈ જ કંઈ નાનુંમોટું કામ આલો.
 - પુણ્ય એવી રીતે થાય ?
પૂન એવી રીતે થાય ?
- ઉચ્ચાર વખતે જે-તે શબ્દો પર મુકાતો ભાર અર્થને વધુ સઘન બનાવે છે તે પણ જાણો.

શિક્ષકની ભૂમિકા

સમાજમાં ધર્મ વિશે ફેલાયેલી ગેરસમજો, દૈનિક પૂજાવિધિ કે કર્મકાંડને જ ધર્મ સમજવાની ભૂલ, સ્વર્ગ વિશેના કાલ્પનિક ખ્યાલો વગેરે વિશે વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચર્ચા કરવી.

લોકોને બતાવવા માટે, કીર્તિ માટે કે સ્વર્ગની-મોક્ષની અપેક્ષા સાથે સારું કાર્ય કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનો સાચો હેતુ જળવાતો નથી. સારાં કાર્યો ફળની અપેક્ષા વગર થાય તે આવકાર્ય ગણાય તે વિદ્યાર્થીને સમજાવવું.

નિખાલસતા, સમાનતા, માનવતા, બીજાની કાળજી લેવી જેવા ગુણો જીવનમાં ખૂબ જરૂરી છે તેનાથી વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાત કરવા. આ પાઠમાં રજૂ થયેલ વિચાર - નાનું સરખું સત્કાર્ય ઉત્તમ પ્રાપ્તિ કરાવી શકે - તેને સ્પષ્ટ કરવો.